Litteratur

WILLIAM A. SCHABAS, The Trial of the Kaiser. Oxford University Press, 2018, 410 s.

Detta är en bok som kombinerar folkrättshistoria med världspolitik. Den utgår från en bestämmelse i Versaillesfördraget 1919 enligt vilken den tyske ex-kejsaren skulle ställas till ansvar för olika folkrättsbrott kopplade till första världskrigets utbrott och senare händelser till lands och sjöss. Så blev det inte, trots ihärdig diplomati och ett utdraget juridiskt fotarbete. Men ett frö såddes som underlättade Nürnbergprocessen och den moderna rättsutvecklingen med internationella brottmålsdomstolar.

Den 10 november 1918 är kejsar Wilhelm av Hohenzollern på flykt från krigets nederlag och hemlandets regimskifte. Ett känt fotografi visar honom i uniform väntande på järnvägsperrongen i den holländska gränsstaden Eijsden, tillsammans med sin militära uppvaktning. Han tänker söka asyl i Nederländerna. Men eftersom kriget ännu inte är formellt avslutat är det neutrala Holland skyldigt att internera honom i hans egenskap av militär person, detta enligt gällande Haagkonvention om neutralitet.[1] Wilhelm är avsatt som kejsare av den nya regeringen i Tyskland, men i formell mening har han inte abdikerat. Han disponerar själv över sin egen höga status och väljer att underteckna sin officiella abdikationshandling först den 28 november.[2]

På kvällen den 10 november får Wilhelm ett telegram från drottning Wilhelmina att han beviljats asyl i Nederländerna. Han ska provisoriskt inkvarteras som gäst på ett privat slott i Amerongen. Egentligen borde han interneras och inte beviljas asyl, men tidsfaktorn gör frågan härom snabbt överspelad. Följande dag, den 11 november klockan elva, träder det vapenstillestånd i kraft som avslutade det första världskriget. Neutralitetsreglerna gäller inte längre och den holländska regeringen har rätt att betrakta Wilhelm som en gäst.

Från segrarmakternas sida väcktes snart tanken att begära Wilhelm utlämnad för en rättegång där han skulle anklagas för brott mot freden, brott mot Belgiens och Luxemburgs neutralitet enligt avtal från 1839 respektive 1867, samt för brott mot krigets lagar där han som högste fältherre sågs som ansvarig för sina underlydandes handlingar.

Den brittiske premiärministern Lloyd George gjorde politiskt kapital av dessa tankar. I den engelska valkampanjen i december 1918 lät han mynta en något brutal slogan: ”Hang the Kaiser!”. Premiärministern fick senare retirera och förklara att detta inte var hans eget ordval. Han förordade lagföring, inte avrättning.

Om detta och vad som hände sedan har den kände folkrättsjuristen William A. Schabas skrivit en bok med den utmanande titeln *The Trial of the Kaiser*, utmanande därför att rättegången enbart fanns i vissa tongi-

[1] Den V. Haagkonventionen 1907 om neutrala makters och personers rättigheter under ett lantkrig, artikel 11.
[2] Richard M. Watt, *Europeisk tragedi, Versailles och den tyska revolutionen,* Rabén & Sjögren, Stockholm 1970, s. 211.

vande aktörers huvuden åren 1918–1920. Boken handlar om en rättegång som aldrig ens var i närheten av förverkligande.

Schabas är professor i internationell rätt vid Middlesex University i London. Han är också utsedd till professor i ”International Human Law and Human Rights Law” vid universitetet i Leiden. Han är en flitig skribent inom området internationell straffrätt, en av hans mest kända böcker är *Genocide in International Law, The Crime of Crimes* (2000).

I den nu aktuella boken återberättar han inledningsvis den kostliga historien om hur en grupp amerikanska militära äventyrare, han kallar dem ”the Magnificent Seven”, försöker göra världshistoria kring nyårshelgen 1919. Gruppen, som är del av den amerikanska krigsinsatsen i Europa, tar sig på eget bevåg till Amerongen för att kidnappa Kaisern. Tanken är att leverera den störste krigsförbrytaren alla kategorier på ett silverfat till fredskongressen i Paris. Man föreställer sig att den amerikanske presidenten Woodrow Wilson skulle uppskatta och belöna företaget. Det råder allmänna förväntningar om att fredskonferensen ska besluta om en krigsförbrytarprocess inför en särskilt inrättad internationell domstol.

Den amerikanska gruppen leddes av översten, tidningsmannen och senatorn Luke Lea från Nashville, Tennessee. Lea och hans män tar sig fram till grindarna vid slottet i Amerongen. Man uppger sig vilja träffa Kaisern inom ramen för ett journalistiskt uppdrag. I avvaktan på Wilhelms besked placeras gruppen i grindstugan och bjuds på cigarrer och champagne.

Efter ett tag låter Wilhelm meddela att en förutsättning för ett sammanträffande är att senator Lea är på ett officiellt uppdrag, utsänd av president Wilson eller den amerikanska regeringen. Lea tvingas medge att så inte är fallet. Efter ytterligare några glas champagne framkommer den riktiga anledningen. Ridå. Men representanter för ortsbefolkningen dyker upp och stödjer amerikanarna med olika utrop: ”bort med krigshetsaren från Holland”. Amerikanarna inser dock att de själva snabbt måste avlägsna sig, och så sker under bevakning av ditkallad holländsk trupp.

Schabas berättelse drivs vidare med en noggrann genomgång av hur politiker och diplomater diskuterar och analyserar rättsläget inför en krigsförbrytarprocess. Dessa textavsnitt kan förefalla onödigt noggranna. Även om boken är välskriven, lättläst och tillförlitlig är den onödigt lång och repetitiv. Den kräver av sin läsare ett starkt intresse för huvudpersonernas positioner och formuleringar vid olika tillfällen under en tvåårig diplomatisk process.

Frågan om rättsläget är komplicerad, flera av de aktuella brotten är inte förankrade i gällande straffrätt. Att åberopa straff för dem inbjuder till kritik för tillämpning av retroaktiv lag: ”nullum crimen sine lege”.

Detta resonemang gällde särskilt kategorin brott mot freden eller aggression. Delaktighet i beslut om att gå till krig, trots att den egna staten inte var angripen, var i strid mot internationell moral, men var det också i strid mot internationell rätt? Hade det utvecklats en tillräckligt tydlig norm om individuellt ansvar i internationell straffrätt? De flesta involverade tyckte inte att så var fallet. Den franske premiärministern Georges Clemenceau var dock inte rädd för att skapa nytt: ”vi har en chans att skapa historia, låt oss ta den!”.

Mest negativ till förslaget om en straffrättslig process i en nyskapad internationell domstol var den amerikanske utrikesministern och juristen

Robert Lansing. Han influerade till stor del president Wilson i denna fråga. Ändå var det Wilson som kom upp med det accepterade kompromissförslaget om hur saken skulle hanteras i Versaillesfördraget. Dess artikel 227 fick inledningsvis följande lydelse:

De allierade och associerade staterna anklagar offentligt Wilhelm II av Hohenzollern, tidigare tysk kejsare, ”for a supreme offense against international morality and the sanctity of treaties”.

Den första skrivningen om brott mot internationell moral syftar uppenbarligen på krigsutbrottet och aggressionsfrågan. Den andra skrivningen, om traktaters helgd, syftade uppenbarligen på kränkningen av Belgiens och Luxemburgs neutralitet — som var garanterad av internationella avtal.[3] Men även krigets lagar, om soldaters agerande på slagfältet, är förankrade i internationella avtal, som St. Petersburg-deklarationen av 1868 och Haagkonventionerna av 1907. Problemet här var att Wilhelm inte rimligen kunde anklagas för krigsförbrytelser som han själv inte beordrat. Principen om ett övergripande befälsansvar, även för underlydandes handlingar, var ännu inte utvecklad.

Versaillesfördragets artiklar 228–230 var mindre problematiska. De rörde krigsförbrytelser där ett individuellt ansvar traditionellt kunde kopplas till och utkrävas av en enskild kombattant. Dessa artiklar krävde att sådana krigsförbrytare skulle utlämnas av Tyskland för internationell lagföring. I praktiken kom endast några få ubåtsofficerare att lagföras — och det av tyskarna själva.

Versaillesfördragets artikel 231 upprörde den tyska delegationen och allmänheten. Artikeln hade följande lydelse:

De allierade och associerade regeringarna bekräftar och Tyskland accepterar Tysklands och dess bundsförvanters ansvar för samtliga förluster som de allierade och associerade regeringarna och deras undersåtar har utsatts för till följd av det krig som påtvangs dem genom Tysklands och dess bundsförvanters angrepp.

Detta var en artikel med ekonomiska faktiska konsekvenser, medan artikel 227 om lagföring av kejsaren skulle bli ett slag i luften.

Sedan fredsfördraget trätt i kraft i januari 1920 stod det klart att Nederländerna inte kunde övertalas att lämna ut Wilhelm. I Haag åberopade man sin konstitution och sin nationella suveränitet. Brittisk diplomati försökte då med en ”Napoleonic solution”. Man tänkte sig inte en tvångsexil på St. Helena, men kanske en sådan på Falklandsöarna, eller i Nederländska Västindien, om detta var mer acceptabelt för Haag. Det förutsatte emellertid att Wilhelm inte längre skulle behandlas som en ärad gäst utan som en civilisationens fiende. Den holländska regeringen lät sig inte bevekas.

Versaillesfördragets artikel 227 kunde således aldrig implementeras. Schabas ställer ändå avslutningsvis frågan om Kaisern var skyldig till det han anklagats för? Han svarar inte på frågan, men han anger de argument *pro et contra* som åklagare respektive försvarare kunde tänkas framföra. Kaiserns skuld kan emellertid konstateras som en konsekvens av följande punkter.

[3] I fredsfördraget mellan Belgien och Nederländerna 1839 garanterade stormakterna Belgiens oavhängighet och status som ”ständigt neutral stat”. Se Strupp-Schlochauer, *Wörterbuch des Völkerrechts, Erster Band, de Gruyter, Berlin 1960, s.169.* För Luxemburgs demilitarisering genom en traktat i London 1867, se Strupp-Schlochauer, *Zweiter Band,* Berlin 1961, s. 588 och Bring, *Nedrustningens folkrätt,* Norstedts, Stockholm 1987, s. 27.

1. Två dagar efter attentatet i Sarajevo rapporterar tyske ambassadören i Wien att han hoppas på en fredlig lösning av konflikten. Kejsar Wilhelm skriver i kanten på rapporten: ”Vansinne. Serberna måste ges en läxa, och det omedelbart”.
2. När Österrike vill sända ett krigshotande ultimatum till Belgrad äger en avgörande tysk–österrikisk konsultation rum i Potsdam den 5 juli. Kejsar Wilhelm är närvarande och ger sitt klartecken.
3. Det slutliga beslutet att angripa Frankrike via Belgien och Luxemburg tas av kejsaren den 2 augusti. Han ger då sitt klartecken till överbefälhavaren Moltke, trots att Frankrike inte uppträtt aggressivt.
4. Kanslern Bethman-Hollweg medger i riksdagen den 4 augusti att Tyskland kränkt Belgiens och Luxemburgs internationella rättigheter, men utlovar gottgörelse sedan kriget vunnits. Kanslern agerar enligt tysk konstitutionell praxis alltid i samklang med kejsarens inställning. Denne har således medgett ansvar genom sin kansler.
5. Kvällen den 4 augusti meddelar Bethman-Hollweg den brittiske ambassadören att han ser den belgiska neutralitetstraktaten enbart som ”a scrap of paper”. Tankegången är enligt tysk konstitutionell praxis förankrad hos kejsaren. Denne har medgett traktatkränkningen.

Kejsaren skuld kan således anses fastställd, men vad gäller brott mot freden endast till följd av den internationella moralens krav, inte på grund av den internationella rättens position.

Det andra stycket i artikel 227 föreskrev inrättandet av en internationell domstol. Även om detta stadgande också blev en död bokstav såddes ett frö för framtiden. Efter det andra världskriget var det nödvändigt att försöka igen. Då kunde krigsförbrytardomstolar inrättas i Nürnberg och Tokyo sedan Briand-Kellogg-pakten tillkommit 1928 och förbjudit internationell aggression. Efter det kalla krigets slut inrättas *ad hoc*-domstolar i Haag och Arusha för konflikterna i forna Jugoslavien och Rwanda. 1998 framförhandlas en Permanent brottmålsdomstol (ICC) på en konferens i Rom. Dess stadga träder i kraft 2002 och ICC har sedan dess fungerat i Haag.

Idag marknadsförs Haag som den internationella juridikens och rättvisans huvudstad, ”the Capital of International Justice”. Det anade inte den holländske utrikesministern Karnebeek när han 1918–1920 åberopade nationell rätt för att skydda Kaisern från en internationell rättegång. De allierade ansåg att man i Haag ägnade sig åt formalistisk tyskvänlighet till förfång för den internationella rättvisans krav. Men kanske var det bäst som skedde när artikel 227 inte gick att genomföra. Den internationella straffrätten var inte tillräckligt utvecklad vid denna tid.

Läget var bättre när Nürnbergtribunalen inledde sin verksamhet 1945, Briand-Kellogg-paktens aggressionsförbud hade då tillkommit. Men bollen sattes i rullning redan i Versailles. En internationell rättsutveckling hade påbörjats.

Schabas avslutar sin bok med vad Clemenceau yttrade om domstolsförsöket i Versailles: ”It was the beginning of something great”.

Ove Bring